

22284

396

F-42

1900

2010

398
Բ-42

Պ. ԲԵԶՈՒՐԵԶՈՎ.

31

4

ԿԱՆԱՆՅ

ՆԵՐԿԱՅ ԴՐՈՒԹԵԱՆ

Մ Ը Ս Ի Ն.

(n 114)
u n / 30

(Հրապարակական դասախոսութիւն)

Թարգմ. Ս. Կասեան.

373

ԲԱԴՈՒ

Տպարան Յ. Գ. Գիւրաթարեանի

1900

300

Գ. ԲԵԶՈՅԻՆՉՈՎ.

396

Բ-49

u.w

ԿԱՆԱՆՑ

ՆԵՐԿԱՅ ԴՐՈՒԹԵԱՆ

Մ Ը Ս Ի Ն.

(Հրապարակված գաղափարներ)

Թարգմ. Ս. Կանան.

ԲԱՆ. Գ. ՈՒ

Տպարան Յ. Գ. Գիւրգուսյանի

1900

8030

808

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 17 января 1900 г.

Պան հարցեր, որոնք յաւիտենական են. դբանք երբեմն հանդարտում-սառչում են, երբեմն էլ սուր բնաւորութիւն ստանում և, չնայած իրենց ալեւոր հնութեան, միշտ զբաղեցնում և յուզում են հասարակութեան: Հասարակաց բարոյականութիւնը, սոցիալական ճշգրիտ կազմակերպութիւնը չեն կարող չհետաքրքրել իւրաքանչիւր մտածող մարդուն: Հէնց այդ պիսի այրող հարցերին է պատկանում և՛ այսպէս կոչւած՝ կանանց հարցը: Սա ունի իւր երկնք պատմութիւնը, սկսած հին Յունաստանից, աթէնացի կնոջ առաջի փորձից, որը սակայն անյաջող անցաւ. դա կնոջ առաջի պատերազմն էր անկախութեան համար: Թէև այդ հարցը ունի ընդարձակ զբաղանդութիւն, թէև կինը տարել է փայլուն յաղթանակներ, բայց և այնպէս կանանց հարցը տակաւին հեռու է լուծումից և կարօտ է մանրամասն ու բազմակողմանի քննութեան:

Մարդկութեան ուղիղ ու յաջող զարգացման համար կանանց դրութիւնն ունի ահագին նշանակութիւն: Մի շարք օրինակներով կարելի էր ապացուցել, թէ այն երկրներում, ուր կինը աւելի ազատ է, աւե-

2002

9

լի անկախ է տղամարդուց, այնտեղ բարքերն աւելի մաքուր ու բարւոք են, քան այն տեղերում, ուր նա գտնուում է ստրկութեան մէջ: Եւրոպական ոչ մի տէրութեան մէջ կինը չէր պահուում այնպիսի խստութեան ներքոյ, որպիսին էր Բիւզանդիոնում, ուսկից մենք քիչ սովորոյթներ և հասկացողութիւններ չենք փոխառել, և ոչ մի տեղ թերևս չի եղել բարքերի այնպիսի աշխատեումն, ինչպէս այդտեղ: Կնոջ համարում էին սատանայի ծնունդ, մարդկութեան ցեղը մեղքի մէջ ձգող, թոյլ ու կեխտոտ էակ, որին նախասահմանւած է լինել տղամարդու սպասուհին և ստրուկը: Կինը երբէք չի եղել ինքնորոյն, երբէք չի ունեցել իրաւունք ոչ իւր սեպհական անձի, ոչ էլ գոյք ու կայքի վրայ: Մինչև ամուսնութիւնը նա ամբողջովին հօր ստորադրեալն էր. ծնողների կամքով մարդու գնալուց յետոյ, այն էլ այնպիսի մարդու, որին մինչև պսակւելն չի էլ տեսել, ամբողջապէս ընկնում էր ամուսնու ստորադրութեան տակ: Մինչև անգամ իւր սեպհական տանը կնոջ ազատութիւնը սահմանափակ էր. տանը մի առանձին մաս յատկացրած էր նրան, ուսկից նա իրաւունք չուներ դուրս գալ, երբ իւր մարդու մօտ հիւրեր էին լինում: Այդ խիստ հսկողութիւնը պէտք է բացատրել ոչ թէ կանանց իբր թէ բնածին անբարոյականութեամբ, այլ հէնց տղամարդկանց յատուկ անբարոյականութեամբ: Բիւզանդիացիք թոյլ չէին տալիս իրենց կանանց մտնելու տղամարդկանց շրջանները, որովհետև կնոջ

մէջ տեսնում էին միմիայն զւարճութեան առարկայ, չէին կարողանում երեւկայել, որ կանանց հետ կալելի լինի խօսել առանց կեխտոտ նպատակների: Բիւզանդիացի կինը զրկւած էր ամեն տեսակ բանաւոր զբաղմունքներից, կրթութիւնից. նա որոնում էր իւր բաւականութիւնը միայն մի՛ իւր զարգացման մատչելի զբաղմունքի մէջ—անասնային ժամանցութեան մէջ, որը սովորեցրել էին նրան իրենք տղամարդիկ: Մարդու էին գնում առանց սիրոյ, և այդ ամուսնութիւնը յօժարակամ դաշն չէր, բայց միայն միջոց անառակութեան դէմ, հարկաւ, հեշտ մերժող միջոց: Կրթութիւնը, որ կամաց-կամաց սկսում էր ստանալ կինը, ազատութիւնը, որը նա ստացել էր, ցոյց տւեցին առաջադիմութեան նշոյլներ և կինը իւր բարոյական պարտաւորութիւնների վրայ սկսեց նայել ուրիշ ակնոցով: Բայց միթէ՞ ձեռք բերած այդ առաջադիմութեամբ պէտք է վերջացած համարել կանանց կրթութեան ու ազատութեան դորժը: Կարո՞ղ ենք հանգստանալ, կարո՞ղ ենք ասել, որ երկու սեռի ներկայացուցիչների յարաբերութիւնները կանոնաւոր են, կարո՞ղ ենք պնդել, որ ապրում ենք այնպիսի հասարակութեան մէջ, որը կառուցւած է բարոյական սկզբունքների վրայ:

Կանանց զրութեան վերաբերեալ դատողութիւնների մէջ ամենաառաջի տեղը բռնում է սովորաբար այն խնդիրը, թէ ինչ պէտք է անէ կինը, ինչ է կարող նա անել, պիտի ունենայ նա մասնակցութիւն

հասարակական գործնէութեան մէջ, թէ՛, ընդհակառակը, պիտի սահմանափակւի ընդանեկան գործնէութեան շրջանակով: Խօսքը, հարկաւ, կանանց աշխատանքի մասին է, մի աշխատանք, որ գլխաւորապէս վերաբերում է հասարակութեան բարձր ինտելլիգենտ խաւերին: Այդ տեսակէտից կանանց հարցը չի ներկայացնում ընդհանուր հետաքրքրութիւն, չունի ընդհանուր նշանակութիւն. նա չի վերաբերում այն կանանց, որոնք չեն ցանկանում աշխատել, բայց այդպիսիները շատ են, ասել է՝ նա չի վերաբերում ժողովուրդին: Այդ գաղափարը, որ ինտելլիգենտ կանանց շրջաններում յամառ մտքառումն է առաջ բերել, արդէն վաղուց գոյութիւն ունի ժողովուրդի մէջ: Իւրաքանչիւրն՝ առանց սեռի տարբերութեան՝ պէտք է աշխատէ, առանց աշխատանքի իրաւունք չունիս ապրելու—ահա ժողովուրդի ակսիոման: Երկրագործութեան ու գործարանական արդիւնաբերութեան համար կանանց աշխատանքն անհրաժեշտ է ոչ թէ միայն այն պատճառով, որ բանւորը մենակ անկարող է իւր ընտանիքը սնուցանել, բայց և այն հիման վրայ, որ առանց կանանց աշխատանքի մարդկութիւնը չէր կարող ունենալ բաւականաչափ գիւղական ու գործարանական արտադրութիւններ, մեր կարիքները չէին կարող բաւականութիւն ստանալ: Եթէ կինը չբանէր դաշտերում, գործարաններում, երկիրը կարտադրէր հացի անհրաժեշտ քանակութեան միայն կէսը, մեզ չէր բաւիլ զգեստներն, ոտնամաններն և այլ ամենա-

անհրաժեշտ առարկաները: Հասարակութեան ստոր խաւերում կնոջ ընդունակութիւններն երբեք չեն ենթարկուել կասկածի. նա ոչ թէ միայն իրաւունք ունի, այլ և պարտաւոր է բանելու ըստ իւր ֆիզիքական ուժերի. մտաւոր աշխատանքով, որ նրա համար իսկի գոյութիւն չունի, ժողովուրդը չի էլ հետաքրքրւում:

Կանանց այդ տեսակի աշխատանքին նոյնպէս անդարբեր են աշխարհային զբօսանքներին սիրահար կանայք, որոնք այս երեկոյթից այն հանդէսն են թռչկոտում, լրջօրէն զբաղում են միայն իրենց տուլիտով և մտածում այն բանի մասին, թէ ինչպէս իրենց դէմքը գոյներով գեղեցկացնեն: Միևնոյն չէ՛ զրանց համար, թէ կինը կարող է արդեօք բժիշկ, գեղավաճառուհի, պրոֆեսոր լինել, թէ ոչ: Հետաքրքիր չէ այդ և՛ այն յարգելի ու առաքինի դամբերին, որոնք չեն ընդունում կնոջ վերաբերմամբ մի այլ կոչում, բայց եթէ ընտանեկան կեանքը, որոնք իրենց ամբողջ կեանքը անցուցանում են միայն խոհանոցում ու մանկանոցում:

Սակայն կանանց հարցն ունի նաև մի այլ կողմ, որը վերաբերում է բոլոր կանանց, առանց բացառութեան, թէ՛ շինական գեղճկուհուն և թէ քաղաքացի դամային: Երբ խօսքն ազնւութեան, բարոյական սկզբունքների վրայ է, զանազան կուսակցութիւնների, քաղաքական տարբեր համոզմունքների մարդիկ պիտի միանան: Պահպանողականներն ու ազատամիտները չեն կարող բաժանւիլ այն կարծիքների վերա-

բերմամբ, թէ որն է լաւ և որն է վատ, որն է բարոյական և որն է անբարոյական: Դարձնենք մեր ուշադրութիւնն այնպիսի անօրինակ թէն ոչ ընդհանրացած՝ ճշմարտութիւնների վրայ, աշխատենք գտնել այն հողը, որի վրայ կինը կարող է ամուր կենալ, աշխատենք գտնել մեկման կէտը, ուսկից պէտք է սկսել կնոջ բոլոր գործնէութիւնը:

Գիտութիւնը մի բարիք է. իւրաքանչիւրին անհրաժեշտ է կրթութիւն—սրանք մի այնպիսի անհրաժեշտ ճշմարտութիւններ են, որ ամօթ է նոյն իսկ կրկնել, սակայն մարդ ստիպւած է կրկնել, երբ խօսքը կնոջ մասին է: Կանանց կրթութեան նկատմամբ պէտք է հոգան, ենթադրելու է, ամենից աւելի այն անձերն, որոնք համարում են կանանց ստոր արարած, սիրում են անւանել նրանց գեղեցիկ բայց թոյլ սեռ, թոյլ՝ թէ ֆիզիքապէս և թէ մտաւորապէս: Իրօք, ումն է աւելի անհրաժեշտ կրթութիւնը՝ հանճարին, թէ միջին ընդունակութիւնների տէր մարդուն: Մենք գիտենք այնպիսի ինքնուկամ բոլորովին թերի կրթութեան տէր մարդիկ, որոնք, իրենց բարձր ընդունակութիւնների շնորհիւ, դարձել են նշանաւոր գրողներ ու օգտակար գործիչներ: Հանճարեղ մարդն ամենից քիչ է կարօտում դպրոցին. նրա ուժեղ խելքը իւր լաւագոյն առաջնորդն է, ինքը կեանքը ուսուցանում և զարգացնում է նրան, տաղանդը փոխարինում է տպրոցական պատրաստութեան: Աւելի թոյլ, սովորական խելքը կարօտում է զարգացման, այլապէս նա անկարող կը

լինի ուղղել իւր գործնէութիւնը դէպի գիտակցական կողմը, չի հասկանալ կեանքի իմաստը, չի կարող տարբերել ճշմարիտը ստից, կխառնէ բարին չարի հետ. չունենալով ոտերի տակ բարոյական ամուր հող, նա միշտ կտատանի:

Ենթադրենք, որ կնոջ ուղեղն իւր կշիռով աւելի թեթեւ է տղամարդու ուղեղից, որ նրա մտածողական ընդունակութիւնը հէնց ի բնէ թոյլ է, նա անընդունակ է ստեղծագործութեան: Հետեւում է դրանից, որ մենք պիտի թողնենք նրան տգիտութեան մէջ, օգտւինք նրա թուլութիւնից, շահագործենք նրա անզարգացութիւնը: Պիտի ցանկանանք, որ մեր մայրերը, մեր կանայք ման զարգացման ամենաստոր աստիճանի վրայ: Կանանց ամենաօխերիմ հակառակորդներն անգամ չեն հաշուում այդպիսի ցանկութիւնների հետ, այդ արդէն կ'իշխեն ամերիկացի պլանտատորների յարաբերութիւնը նեգրների հետ, որոնք վերջիններին—սրանց մորթու ամբախտ գոյնի շնորհիւ—համարել են միանգամ ընդ միշտ բացառապէս ստրկութեան ընդունակ էակներ և վախենում են տալ նրանց կրթութիւն ու զարգացում, որպէս զի չբացւի նրանց աչքերը և չհասկանան, թէ որպիսի լիրբ կերպով են իրենց շահագործում: Ներկայումս չկան այլևս մարդիկ, որոնք պարզերես պաշտպանէին կանանց տգիտութիւնը, որպէս չկան մարդիկ, որոնք պաշտպանէին ճորտութեան իրաւունքները:

Բայց յաճախ ասում են. ինչ պէտք է աղջկան

իմանալու լատինական քերականութեան նրբութիւնները կամ մեծ հմուտութիւն պահանջող ալգեբրական խնդիրների լուծումն: Հասկանալի է, թէ ինչու հասարակութեան մէջ ծագում են սոյնանման հարցեր. երբեմն թւում է, որ դպրոցում սովրեցնում են այն, ինչ որ հարկաւոր չէ, իսկ այն, ինչ որ հարկաւոր է, չեն սովրեցնում: Աւելի անհասկանալի է, թէ ինչու մի որեւէ գիտութիւն համարում է օգտակար տղայի համար և անպէտք աղջկայ համար: Տղամարդկանց մեծամասնութիւնը կեանքի մէջ չի իրաւորւածում ալգեբրական այն բարդ ֆորմուլները, որոնց ձեռք են բերել գիմնագներում. չնայած դրան, ոչ որ չի ժխտում մաթեմատիկայի օգուտները: Գասականութիւնն (կլասսիցիզմ) ունի իւր լաւ ու վատ կողմերը, գասական սիստեմը պահանջում է վերաքննութիւն, մի բան, որ համարեա բոլորն էլ անհրաժեշտ են գտնում: Ապագայ այդ վերաքննութեան ժամանակ պէտք է կամ հիմնովին փոխել կրթութեան այդ ձևը, կամ ընդունել, որ դա երկու սեռի համար էլ պիտանի է: Այժմ ընդհանրութեան կողմից ընդունւած է, որ կինը իրաւունք ունի միջին կրթութիւն ստանալու: Ուրեմն ինչո՞ւ համար օրիորդաց գիմնազը պէտք չ'պիտի ունենայ հին լեզուների, քանի որ տղայոց գիմնազն անպիտ է առանց գասականութեան: Երբ կ'մշակւի միջնակարգ դպրոցի մի նոր տիպ, այդ միևնոյն տիպը պիտանի կ'լինի թէ՛ տղաների և թէ՛ աղջիկների համար: Այնքան էլ կարևոր չէ՝ թէ ինչ են սովրեցնում, կա-

րևորագոյնն է ինչպէս են սովրեցնում: Անմտութիւն է ասել, որ կանանց կրթութիւնը պահանջում է այլ մանկավարժական եղանակներ, քան այն, որը գործ է ածւում տղայոց դպրոցներում: Եթէ նկատի չառնինք ուտիլիտար նպատակներ, կընդունենք որ գիմնազը տալիս է մանկանց մի յայտնի զարգացում և ծառայում է իբրև պատրաստարան բարձրագոյն դպրոցների համար:

Մենք ասացինք, որ գիմնազը միջնակարգ դպրոց է, որը մարդիկ է պատրաստում համալսարանի համար. տղամարդկանց նկատմամբ դա անվիճելի ճշմարտութիւն է, իսկ կանանց... սրանց համար անվիճելի ճշմարտութիւնները դառնում են վիճելի: Գիմնազը պէտք է զարթեցնէ աշակերտների մէջ իմացութեան (знание) ծարաւ, և վատ են այն ուսուցիչները, որոնք չեն կարողանում այդ անել: Գիմնագունին, աւարտելով ուսման ընթացքը, նոյնպէս զգում է հոգեկան ծարաւ, նա ցանկանում է նոյնպէս կատարելագործւել, բայց այս դէպքում նրան ասում են. այդ էլ բաւական է, ինչի՞դ է պէտք բարձրագոյն կրթութիւն: Ուրեմն օրիորդաց դպրոցների դասատուները պէտք է աշխատեն ամենից առաջ, որ գիտութիւնը ձանձրացնէ աշակերտուհիներին, որպէս զի նրանց մէջ առաջ չը գայ անիրագործելի ցանկութիւն:

Ճատերն իրաւամբ հաւատով չեն վերաբերւում երիտասարդութեան այն մասին, որը բաւականանում է միջնակարգ ուսմամբ կամ յաճախելով մի տարի

Բայց կնոջ համար այդ բոլորը զարհուրելի չէ. քիչ իմացութիւնն էլ կբաւէ նրան: Թոյլ տալով կնոջը պտուղի համն առնելու, մի պտուղ, որ երկար տարիներ արգելաւ իր, խլում են աւելի շուտ, քան նրան յաջողոււմ է կշտանալ:

Ի հարկէ, գիտնականներն էլ մի յայտնի չափով մեղաւոր են, երբ մարդիկ այնպէս անհաստատ են վերաբերում նրանց գիտութեան, երբ գտնում են, որ գիտութիւնն աւելորդ մի զարդ է մարդկութեան մի ամբողջ մասի համար: Կան վերին աստիճանի հնարագէտ մարդիկ, որոնք, կարգալով հին զարերի ամենամեծ գրական վաստակները, տեսնում են սրանց մէջ միայն քերականական տեսակէտից ուղիղ կամ սխալ կազմած նախադասութիւններ: Նրանք երկար ու ձիկ տարիներ աշխատում են Սոփոկլէսի ողբերգութիւնների վրայ, արտագրում են գրքի մէջ եղած բոլոր նախդիրներն և մեծ եռանդով համբում, թէ այս ինչ նախդիրը քանի անգամ է գործածւած, այն ինչը քանի և որ հոլովի հետ. ողբերգութիւնների բովանդակութիւնն, Անդիգոնի կամ Էդիպի բնաւորութիւնները նրանց չի հետաքրքրում: Ի՞նչ պէտք է նրանց Գեկուբա: Խեղճ Սոփոկլէս: Եթէ նա գիտնար, որ իւր երկերը պիտի ծառայէին բառերի ընտրութիւնների համար, որ իրեն պիտի կշտամբէին դպրոցական քերականութիւնից ամենաշնչին շեղումի պատճառով, քերականութիւն, որի մասին նա զաղափար անգամ չունէր, դէռ իւր կենդանութեան ժամանակ նա կ'ոչընչացնէր իւր անմահ դրամաները, միայն թէ դրանք չենթարկէին XIX դարի կեղծ-գիտնականների ծաղրանքին: Կան պատմաբաններ, որոնք թոթափում են դարերից ի վէր կուտակւած փոշին մատենադարանների ծեռազրքերի վրայից, մեծ աշխա-

տանք թափում որոշելու վաղեմի ձեռագիրն, որպէս
զի յայտնեն գիտութեան վերջի խօսքն, այսինքն՝ ինչ-
պէս են եղել շինած զանազան գործիքներ, որոնցով
մարդկանց տանջանքների էին ենթարկում: Կան և
այնպիսիներ, որոնք ընդունում են պատմութեան մէջ
միմիայն ժամանակագրութիւն. դրանք վատնում են
իրենց անսահման իմաստութիւնն ու սրամտութիւնը,
որպէս զի ապացուցեն, թէ այն ինչ աննշան զէպքը
պատահել է մայիսի 29-ին, այլ ոչ 30-ին: Կան բնա-
զէտներ, որոնք իրենց ամբողջ կեանքը նւիրում են
գորտի լեզւի կազմութեան ուսումնասիրութեան:

Այդ տեսակ գիտական անուն կրող գրադմուք-
ներն ոչ մի ընդհանուր կապ չունին գիտութեան հետ,
որովհետեւ չեն կրում իրենց մէջ գիտութեան գլխաւոր
տարրը—նպատակը: Իրաւացի են ասում, որ գորտի
լեզուն, Սոփոկլէսի գործածած նախդիրների քանա-
կութիւնը ժամանակագրական հետազոտութիւնները
հարկաւոր չեն կնոջ: Բայց ում է հարկաւոր այդ
quasi-գիտական աշխատութիւնները, այդ մասնագի-
տական ու պայմանական և քանի մի ընտրեալներին
հասկանալի լեզուով գրած հետազոտութիւնները, վա-
ղուց թաղած իսկ այժմ՝ մեր աչքերի առջև կրկին
յարութիւն առած սխօլաստիկան: Սակայն կայ և ու-
րիշ, իրօք բարեբար, գիտութիւն, որ բացում է աշ-
խարհի ստեղծագործութեան օրէնքները, որ մարդու
հոգու մէջ սերմանում է վեհ գաղափարներ, բացում է
ճշմարտութիւնն, որը առաջնորդում է իդեալով, և

տանում է մեզ դէպի բարոյական կատարելութեան:
Այդ գիտութիւնը չունի հայրենիք, նա պատկանում
է ամբողջ աշխարհին, որովհետեւ համաշխարհային ջան-
քերի արդիւնք է դա. հրաժարելով արդի սխօլաս-
տիկայի ներկայացուցիչներից, մենք կարող ենք սով-
րել Եւրոպայի մեծ գիտնական լուսատուների մօտ:
Բայց իրաւունք ունենք գրկելու Կանանց այդ լոյսից.
պարտաւոր չենք արդեօք, ընդհակառակը, տալ նը-
րանց միևնոյն միջոցները զարգացման հասնելու հա-
մար, որոնցով մենք ինքներս ենք օգտւում: Երևակա-
յեցէք ձեզ մի այսպիսի բան. գտնել է նոր, անսովոր
ոյժ ունեցող հանքային աղբիւր և սրանից օգտւելու
իրաւունք տրւել է միմիայն տղամարդկանց, իսկ կա-
նանց՝ իբրեւ սփոփանք՝ ասում են. ձեր կազմութիւնը
աւելի թոյլ է, այնպէս որ դուք կարող էք օգտւել
ուրիշ՝ աւելի թոյլ աղբիւրներից իսկ: Ամենքն էլ կը
բողոքէին այդ բառբառող անիրաւութեան դէմ: Ճիշտ
այդպէս են տրամաբանում մարդիկ կանանց կրթու-
թեան նկատմամբ:

Եթէ կնոջ սուղև բացէին համալսարանի դռնե-
րը, նա պիտի օգտւէր սրանից տղամարդկանց հետ
հաւասար իրաւունքներով: Ինչո՞ւ ուսումնասիրել իրա-
ւագիտութիւնը, եթէ չի կարելի փաստաբանի պաշ-
տօն վարել, ինչո՞ւ սովրել մաթեմատիկա, եթէ չես
կարող ինժեներ լինել: Այսպէս են, հաւանականաբար,
մտածում շատերը, որոնք կարծում են՝ թէ գիտու-
թիւնը նեղ կապած է կոչումի ու աստիճանների

հետ. սակայն սոյնանման մտածումների մէջ թիւրի-
մացութիւն է թագնւած: Համալսարանն ու դիպլոմը
այնպէս էլ անբաժան չեն կապւած, ինչպէս այդ
թւում է շատերին: Պրոֆեսորները չեն սովորեցնում
թէ ինչպէս պէտք է գրել խնդրագրերն ու ծանու-
ցագրերը, ուր պիտի կայնել գրօշմանիչները (реповая
марка), չեն սովորեցնում բարեկիւլ ներութիւնները,
բայց սրանք անհրաժեշտ են շինովնիկի համար: Չա-
տերը մտնում են համալսարան առանց մի որևէ գի-
տութեան հակումն ունենալու, որպէս զի ստանան
դիպլոմ և ապա մի փափուկ պաշտօն: Այդպիսիներն
աշխատում են որքան հնարաւոր է էժան ձեռք բերել
դիպլոմ, այսինքն՝ որքան հնարաւոր է քիչ պարապել:
Այդ պատճառով էլ համալսարանական դասախօսու-
թիւնները տեղի են ունենում մէկ ու կենդ լսողների
համար իսկ սրանց մեծ մասը բաւականանում է լի-
տոգրաֆիայով հրատարակած տետրները գոց անելով:
Դիպլոմ տալու համար հարկաւոր են թւանշաններ,
հարկաւոր է քննութիւն, մի գործողութիւն, որը տան-
ջանք է պատճառում թէ ուսանողներին և թէ պրո-
ֆեսորներին: Ընդհանուր զարգացումն անկարելի է
գնահատել թւանշանով, հարկաւոր է պահանջել յայտ-
նի իմացում, դրա շնորհիւ էլ դիպլոմ պէտք է տալ
ներան, ով մեքենական կերպով յիշում է պրոֆեսոր-
ների ասածների կէսը կամ երրորդ քարորդական
մասը, որքան էլ չնչին լինի քննողի զարգացումը
իսկ, ընդհակառակն, այն ուսանողը, որը շատ մտա-

1003
13123

ծել ու աշխատել է բայց սակաւ է չարչարել տետր-
ներ գոց անելու, կարող է մնալ առանց դիպլոմի:
Եթէ համալսարանը չ'ծառայէր իբրեւ նախագուռ չի-
նովնիկական կարիերայի, կարելի է որ շատերը չ'վա-
զէին դէպի նրան, դրա փոխարէն մտնողները սիրով
կ'նւիրէին գիտութեան, որովհետեւ նկատի չ'ունին
ապագայում գրասեղանապետ (столоначальник) դառ-
նալու: Գուցէ այդ դէպքում բարձրագոյն ուսում ու-
նեցող մարդկանց քանակութիւնը կ'նւագէր, բայց
զբանց որակութիւնն անհամեմատ բարձր կ'լինէր, և
այդ մի բուռն մարդիկ, նւիրելով գիտութեան հէնց
գիտութիւնը սիրելով և ոչ թէ զանազան գործնական
նպատակներ ունենալով, մարդկութեան համար աւելի
շատ բան կ'անէին, քան այն ահագին մեծամասնու-
թիւնը, որոնք ինչպէս էլ որ եղաւ՝ լսում են պրոֆես-
որների դասախօսութիւնները, ստանում դիպլոմ,
իսկ յետոյ ընդ միշտ երես դարձնում գիտութիւնից,
որպէս մի ինչ-որ բանից, որ լաւ է զպրոցականի հա-
մար, իսկ համալսարանականի համար անհրաժեշտ,
որովհետեւ պահանջում է վարչութիւնը:

Եթէ գիտութիւնը մարդկային մտքի անօգտա-
կար ու անպտուղ արտադրութիւնն է, եթէ գիտու-
թիւնը ինքն ըստ ինքեան արժէքից զուրկ մի բան
է, մարդկային առաջագիմութեան համար ոչ անհրա-
ժեշտ, փակենք դպրոցական բոլոր հիմնարկութիւն-
ները, կրակի մատենք բոլոր գրադարանները. բայց
այն ատեն մենք ստիպւած կ'լինենք հազնելու վայրե-

նի կենդանու մորթի, վերադառնալու նախապատմական ժամանակները, կարճ՝ մենք կ'անառնանանք: Պանայք այդ աւելի լաւ են հասկանում, քան շատ տղամարդիկ. կինը դիպլոմի համար չէ կրթութիւն որոնում. նա ցանկանում է զարգանալ ու կատարելագործւել: Իրաւունք կ'տրւի նրան ծառայութեան մտնելու թէ ոչ, այդ երկրորդական հարց է: Ներկայումս հէնց զրւած է նրա առաջն քանի մի սոսպարեզ. նա փայլուն կերպով ապացուցեց, որ կարող է լաւ բժշկուհի ու տեղագործուհի դառնալ, նա ցոյց տւեց ոչ սակաւ ծառայութիւններ մանկավարժական ապարիզում, նա յայտնի դարձաւ պատերազմի մէջ գթութեան քրոջ դժւար դերում: Անդառնալի անցան այն ժամանակները, երբ արեւստով ու գրականութեամբ պարապելը նախատինք էր համարւում կնոջ համար, գրչով տողական վարձատրութիւն ստանալը ծիծաղելի թւում: Մենք ամենքս մեծ հաճոյքով ենք կարդացել տաղանդաւոր կանանց գրած վէպերը, իսկ վերջի ժամանակներս մենք տեսնում ենք կնոջ ստորագրութիւն և՛ լուրջ յօդւածների տակ: Ի հարկէ այդպիսի յօդւածների թիւը նւազ է, բայց ցոյց տւէք գիտական արժողութիւն ունեցող մի գիրք, որ գրած լինի միջնակարգ կրթութիւն ստացած մի տղամարդ: Եթէ համեմատենք նմանը նմանի հետ, կ'տեսնենք, որ կին-հեղինակ քիչ չէ:

Կ'ստանայ կինը դիպլոմ կամ պետական պաշտօն ստանձնելու իրաւունք, այդ նշանակութիւն չունի.

աւելի նշանաւորն այն է, որ նա ձեռք բերի տղամարդու հաւասար մտաւոր զարգացում: Այս մտքի հետ սլիտի ամենքն էլ համաձայնեն, նրանք իսկ, որոնք սահմանափակում են կնոջ գործնէութիւնն ընտանիքի շրջանակով: Կարո՞ղ է կինը լինել իսկական ամուսին, իսկական դաստիարակչուհի, երբ նա չի հասկանում իւր մարդու գործնէութիւնը, երբ նա՝ իբրեւ մայր՝ զարգացման միջնոյն աստիճանի վրայ է կանգնած, ինչպէս գիմնազիստ-որդին: Սիրոյ կապակցութեան, այդպէս անւանւած՝ ամուսնութեան մէջ պիտի թաղաւորէ իրաւունքների հաւասարութիւն ամուսինների երկկողմեան երջանկութեան համար: Բայց ինչ երջանկութիւն կարող է լինել այնտեղ, ուր մարդը ասում է կողակցուհուն. լռիր, որովհետեւ դու ոչինչ չես հասկանում. ուր կողակցուհին, իրօք, չի հասկանում այն իդեան, որին ծառայում է իւր ամուսինը, այն իդեալը, որին նա ձգտում է, եթէ ի հարկէ, ամուսինը այն անձերի թւին է պատկանում, որոնք տակաւին չեն կորցրել իդեալ ասած բանը: Երբ մանուկը մեծանում է, մայրը հօր հետ հաւասար իրաւունք պէտք է ունենայ ընդդէմ այս կամ այն դպրոցը: Դա գլխաւորապէս մօր գործն է, նա է աւելի երկար ժամանակ երեխաների հետ անցուցանում. նա ուսումնասիրել է մանկան հոգու բոլոր նրբութիւնները, նա աւելի լաւ՝ քան ամուսինը՝ ճանաչում է որդու ընդունակութիւնները: Մայրն է կարող իւր գաւազներին ուղղել դէպի օգտակար գործնէութիւն, նա է կարող

ընտրել նրանց հարմար դպրոց, եթէ նրան պարզ լինի գիմնադի ու գինւորական կորպուսի տարբերութիւնը, կլասսիցիզմի ու բեալիզմի տարբերութիւնը: Մանուկները ոչ թէ միայն դպրոցումն են սովորում, այլ աւելի շատ ձեռք են բերում տանը: Դպրոցական հիմնարկութեան մէջ կ'ուսուցանեն նրանց մաթեմատիկական խնդիրներ լուծելը, աշխարհագրութիւն, պատմական ֆակտեր, բայց ո՞վ պիտի սովորեցնէ նրանց սիրել ճշմարտութիւնը, բարութիւն անել, անձնագօժ լինել, եթէ ոչ զարգացած մայրը: Նա սիրով կ'զրուցէ իւր մանուկների հետ ամեն օր, նա կ'բացատրէ նրանց, որ պէտք է յաղթել անձնական կրքերը, պէտք է օգնել խեղճերին, պէտք է ազնաւար կատարել իւր պարտաւորութիւնները, որ էգօբիզմի մէջ չ'կայ երջանկութիւն, որ առանց իդեալի, առանց սէրի, որից վեհ ոչ մի բան կայ աշխարհում, անկարելի է ապրել:

Մայրը կասէ այս բոլորը, իսկ երեխաները կ'լսեն իրենց մօրը ոչ այնպէս, ինչպէս լսում են դպրոցի վարժապետին, և բարութեան սերմերը խոր արմատ կ'բռնեն նրանց սրտերում. երկար կ'յիշեն նրանք այս գեղեցիկ ու քաղցր խօսքերը, և երբ նրանց մօր մարդեղեցիկ ու քաղցր խօսքերը, և երբ նրանց մօր մարմինը վաղուց նեխած կ'լինի գերեզմանում, նրա հոգին տակաւին կ'մնայ իւր զաւակների հետ, կ'մնայ սրանց հաւատարիմ դաստիարակիչն ու առաջնորդը:

Բնութանական կեանքում կնոջն անհրաժեշտ է զարգացում. սա անհրաժեշտ է նրան և հասարակական

կեանքի համար: Կինը պէտք է հասկանայ հասարակութեան մէջ ծագող բոլոր հարցերը, որքան էլ սրանք լուրջ լինին, նա պէտք է հասկանայ ինչ է կատարում իւր շուրջը: Նա պէտք է գիտնայ թի ինչ է՝ այսպէս կոչւած՝ մարդ էակը և այն առնչութիւնը, որ ունի սա արտաքին աշխարհի հետ. կնոջը յայտնի պիտի լինին մտածողութեան օրէնքներն ու հոգու կազմութիւնը: Կեանքի ներկայ պայմաններում մենք միշտ ընդհարում ենք իրաւաբանական հարցերի հետ, կապիտալի ու աշխատանքի կուլի հետ. ուստի, որպէս զի պարզ գաղափար ունենանք հասարակական կեանքի զանազան շրջաններում տեղի ունեցող բարտաւարժումների մասին, պէտք է ունենալ ամուր հող ուղիղ գատելու համար, պէտք է ծանօթանալ իրաւագիտութեան ու տնտեսագիտութեան հիմունքների հետ: Ներկան՝ երկար անցեալի ամենավերջի մօմենտը՝ անբաժան կապւած է անցեալի հետ. արդ՝ ներկան հասկանալու համար, պէտք է գիտնալ մարդկութեան պատմական ընթացքը, պէտք է ծանօթանալ մարդկային մտքի ընդհանուր զարգացման հետ: Ամենակարեւոր գիտութիւնների հիմնական սկզբունքների իմացումն անհրաժեշտ է իւրաքանչիւր կնոջ, ով ցանկանում է ստանալ իսկական զարգացում: Սակայն այսպիսի ընդարձակ ծանօթութիւն չունին տղամարդիկն անգամ: Այո, բայց մենք խօսում ենք այն բանի մասին, ինչ որ ցանկալի է, ոչ թէ՛ ինչ որ կայ իսկապէս: Մեզնից շատերը ուսումնասիրել են

թւերի տեսութիւնն իւր բոլոր նրբութիւններով, միւսները լաւ գիտեն պատմութիւնը կամ քիմիան. բայց շատ է այն մարդկանց թիւը, որոնք կարող են ասել, որ իրենք լիովին բաւական են իրենց կրթութեամբ, հասել են զարգացման վերջի կէտին:

Միթէ չի պատահում, որ մենք չենք հասկանում մտքի նոր շարժում, չենք ընթանում նոր խօսք, քարկոծում ենք մարքարէին. քարանալով հնութեան ծոկոծում ենք արհամարանքով երես ենք դարձնում նոր իդեալից, որին պատկանում է ապագան, խլանում ենք նոր քարոզների գիմաց, քարոզներ, որոնք կ'լուսաւորէին մէզ, եթէ լսէինք ու հասկանայինք: Այս չի ապացուցում մեր զարգացման թերութիւնը: Թո՛ղ կ'ինքն գերազանցէ մեզ և մենք կ'խոնարենք նրա առջև: Այն ատեն մենք կ'դատենք նրա հետ կարևոր հարցերի մասին, այն ատեն մենք չենք ձանձրանալ կանանց շրջաններում: Նորաձև զգեստների մասին նրանց խօսակցութիւնները, հուսարի գեղեցիկ բեխերի մասին զրոյցները կ'փոխարինեն ուրիշ խօսակցութիւնները: Թեթևօլիկ հետաքրքրութիւնները ու բամբասանքներն այլևս չեն կարող աչքի ընկնող գեր խաղալ կանանց կեանքում. կ'ինքն ընկղմած կ'լինի այլ գործերի մէջ:

Արդ՝ ընտանեկան ու հասարակական կեանքի ծաղկման բոլոր նախանձախնդիրները պէտք է նպաստեն կանանց կրթութեան: Եթէ գիտութիւնը բարիք է, նա պիտի ամենին և իւրաքանչիւրին հասանելի

լինի, առանց սեռի, իմացութեան ու դասակարգերի խտրութեան: Տարարախտաբար մենք դեռ չենք հասել նայս գիտակցութեան: Դէպի լուսաւորութիւն ու բարօրութիւն տանող ճանապարհի վրայ կանգնած է մի հսկայ պատ, իսկ սրա ետեւում—պահապան: Այդ պատի վրայ շինւած են դարբագներ, որոնք սիրով բացում են տղամարդկանց առջև: Բայց ահա այդ պատին մօտենում է կանաց մի խումբ. անողորքի պահապանը ձայնում է նրանց. «կանգնեցէք, մի շարժւէք այլևս, լուսաւորութիւնն ու ճշմարտութիւնը ձեզ համար չէ որ գոյութիւն ունին». այդ կանայք չեն կարողանում կանգնել, նրանց հրապուրում է լուսաւորութիւնը, հրապուրում է ճշմարտութիւնը, որոնք պատի ետևից ժպտում են նրանց: Առաջի շարքում կանգնած կանայք կ'ընթալեն այդ ամուր պատնէշին, կ'խորտակեն և այդպիսով կ'զօհեն իրենց գաղափարի համար. սակայն միւսները կ'խորտակեն պատնէշը և մնացած կանանց համար ճանապարհ կ'հարթեն, որոնք առաջ կ'երթան առանց արգելքի, փառաբանելով ընդհանուր գործի համար նահապաղածներին:

Կնոջ անհրաժեշտ է զարգացում, որպէս զի կարողանայ հասկանալ մարդկանց, որոնց հետ նա շրջւում է, որպէս զի կարողանայ ճանաչել զիմացի ճոռումբանող տղամարդու աղքատ բովանդակութիւնը, որպէս զի սա չ'կարողանայ նրան մնաս հասցնել զանազան սոփեստութիւններով, անառակութիւնն արդարացնելու համար ստեղծած սուտ-գիտական

ճշմարտութիւններով: Վերջապէս կնոջ անհրաժեշտ է զարգացում, որպէս զի նա հասկանայ, թէ ինչո՞ւն է կայանում իւր իսկական կոչումը, ինչ դեր է նրան վիճակւած կատարելու մարդկութեան ընդհանուր բարօրութեան համար: Դիտարկապէս ինչ բանում նա հաւասար իրաւունքներ պէտք է ունենայ տղամարդու հետ: Իսկապէս, նայենք երկու սեռի ներկայացուցիչների բարոյական յարաբերութիւնների վրայ, խորը թափանցենք մեր ամենիս աչքերի առջև կատարւող ամենօրեայ երևոյթների մէջ, մի ըոսլէ կանգ առնենք ու մտածենք, և մենք կ'սարսափենք արհաւիրքից, տեսնելով մեր կեանքի անճոռնութիւնը:

Երբ ցանկանում ենք որոշել արատաւոր մարդկանց, մենք գործ ենք ածում կանանց ու տղամարդկանց վերաբերմամբ միեկնոյն խօսքերը, փոխելով միմիայն վերջաւորութիւններն ըստ քերականութեան պահանջողութեան: Ասում ենք՝ գող ու գողուհի, խաբերայ ու խաբեբայուհի, ստախօս ու ստախօսուհի. բայց երբ խօսքը վերաբերում է բարոյական յարաբերութիւններին, բարոյականութեան դէմ կատարած ոճրագործութիւններին, առաջ է դալիս կատարեալ ուրիշ տեւմիջօգիւ և միեկնոյն գործողութիւնը, նայած թէ ո՞վ է կատարել՝ կին թէ տղամարդ, տարբեր անուններ են ստանում: Օրինակի համար՝ խօսում են կանանց անկման մասին, բայց լսել էք երբեք տղամարդկանց անկման մասին. ի հարկէ ոչ. այն վարմունքը, որ ունի սոսկալի կոչում՝ «անկում», տղա-

մարդկանց համար միայն անմեղ զւարճութիւն է, անհրաժեշտ ժամանց իսկ, որը բացատրւում է նրա բնական պահանջողութեամբ: Վարքն ընկած մի կնոջ թոյլ չի տրւում ոտք դնել մի պատուտոր տուն. բայց մի տղամարդ, որ մէկ ծաղկից միւս ծաղկին է ուտոստում, որ փոխում է իւր կապւածութիւնը (привязанность) ամեն ամիս, ամեն օր, նոյն իսկ կապւածութիւն ստած բանից զուրկ, որ միայն վայրկենական զւարճութիւն է որոնում, ասում ենք՝ այդպիսի տղամարդ չի կորցնում պատաւոր մարդու վարքը, սրա ներկայութիւնը չի կարող կեխտոտել ոչ մի հիւրասենեակ, թէկուզ վերջինս լինի երիտասարդ օրիորդներով լի, որոնց համար այնքան զարհուրեցուցիչ է այն կինը, որը, շեղւելով իւր կանացի ճանապարհից, հետեւ է մեզ, տղամարդկանցս: Սակայն հէնց այն է խնդիրը, սր կնոջ առաքինութիւնն ու տղամարդու առաքինութիւնը բոլորովին տարբեր բաներ են: Անմեղութիւն—սա առաքինութիւն է աղջկայ համար, մինչև անգամ ոչ թէ առաքինութիւն, այլ աւելի չուտ պարտաւորութիւն, չնչին շեղում այդ պարտաւորութիւնից—արդէն արատ է: Իսկ երիտասարդ տղամարդու անմեղութիւնը, տոյգ ինչ է որ: Ինչո՞ւն է առաքինութիւնը, դա ուղղակի յիմարութիւն է, տարօրինակ խենթութիւն. դրա վրա ծիծաղում են:

Բարոյական դատողութիւնների ժամանակ մենք սովորաբար նայում ենք կատարւած փաստի վրայ և ասում, թէ դա լաւ է կամ վատ, առանց ուշադրու-

Թիւն դարձնելու, թէ որպիսի անձնաւորութիւն է կատարել՝ իզական թէ արական սեռից: Երեւակայեցէք հիմա, որ մի իրաւաբան մի շարք սովորութիւններով համոզել է մի աղջկայ ստորազրել մի կեղծ մուրհակ. աղջիկը վերցնում է գրիչը, ինչ-որ բան է գրում նրա թելադրութեամբ, որ միայն կիսով չափ է հասկանում կամ բոլորովին չի հասկանում իւր արածը: Իրաւաբանը հարիւր անգամ մեղաւոր է, կասենք մենք բոլորներս, նա ունեցել է չար դիտաւորութիւն, նա կըթաւ է իսկ աղջիկը անհասկացող. նա է հորդորել, համոզել, նա է և՛ մեղաւորը: Բայց ահա միևնոյն իրաւաբանը խելքից հանել է աղջկան, մեղքի տակ է ձգել սրան: Աղջիկն է ամբողջապէս մեղաւոր, կասէ հասարակութիւնը, նա պիտի զգուշանար, իսկ իրաւաբանի համար ինչ կայ, նա տղամարդ է: Մեր իրաւաբանը գլուխը բարձրացրած ման կ'զայ, կ'զոռայ կանանց թեթեամտութեան, անառակութեան մասին, իսկ խեղճ աղջիկը պիտի թագ կենայ աշխարհից, նրա վրայ մատով ցոյց կ'տան, նրա համար դա խայտառակութիւն է. իսկ իրաւաբանի համար. բայց ախր նա տղամարդ է:

Մեզ համար մանկութիւնից իվեր հետեւեալ դարձեալ սովորոյթ է դարձել. ես տղամարդ եմ և ինձ ամեն ինչ թոյլատրեալ է: Մեզ դաստիարակում են այսպիսի վայրենի հասկացողութիւններով, մենք էլ միևնոյնը յանձնում ենք մեր մանուկներին, ուշադրութիւն չ'դարձնելով, արդեօք ինչ ենք սովորեցնում՝

ճշմարտութիւն թէ արարքներ քողարկելու հնարագիտութիւն: Հոգացող մայրը խիստ պահպանում է իւր դստեր անարատութիւնը, նա վախենում է անպատեհ վարմունքից, անպատեհ խօսքից անգամ, աղջկայ ձեռքից խլում է կասկածաւոր գիրքը. իսկ միևնոյն հոգացող մայրը տալիս է որդուն դրամ և ասում է. «գնա, անձնատուր եղիւր քո կրքերին ուր և ինչպէս ցանկանում ես, թաւալիւր ցեխի մէջ, եթէ զգում ես դրանում պահանջ»: Որդու և դստեր մէջ ահագին տարբերութիւն է նկատուած: Որդին ալեկոծուած է կրքերով, նա չի կարողանում տանել իւր հեշտասէր բնագրները, անառակութիւնը նրա գոյութեան համար այնպիսի անհրաժեշտ պայման է, որպէս ժուկակալութիւնը աղջկայ համար: Եւ ահա երիտասարդը իւր թարմ տարիքներում, երբ դեռ տակաւին չէ կազմել ֆիզիքապէս, չէ ամրացել բարոյապէս, դնում ընկնում է անառակութեան անդունդը, նւիրում է ցինիկական զարճութիւններին: Այստեղ նա սովորում է ծառայել իւր մարմնին, արհամարելով հոգին, այստեղ նա թաղում է իւր գեղեցիկ ձգտումները, իւր հաւատը դէպի իդեալը: Այսպէս վարւում է երիտասարդը, որովհետեւ ընդունւած է սա, որովհետեւ բոլորըն էլ այդպէս են վարւում: Իրօք, բոլորն էլ այդպէս են վարւում: Ոչ ոք չի կանգնեցնում երիտասարդին, ոչ ծնողներն ու դաստիարակները, ոչ ընկերներն ու ծանօթները: Հասարակութիւնից նա լսում է միայն հաւանութիւն իւր արածներին վերաբերմամբ, նա առողջապահական կանոնների համաձայն է վարւում:

Եթէ մեզ թեր խօսէր բժշկական գիտութիւնն անգամ, այդ գէպքում իսկ պիտի հարց տանք մեզ՝ հարկաւոր է, պէտք է արդեօք երանացնել մարմինը ի վնաս հոգու: Աւելի լաւ չէ մարմինը նւազ, թոյլ լինի, իսկ հոգին հարուստ ու ամուր: «Չատ գեղեցիկ, կասէ կինը տղամարդուն, դուք ունիք կենդանական բնագոյներ, որոնցից չի կարելի հրաժարել, պէտք է ուտել և խմել, բայց թոյլատրելի է ամեն կերպ, ամեն միջոցներով հագեցնել, ասենք հէնց, ամենաօրինական, ամենաբնական ախորժակը: Ունիք իրաւունք ուրիշի գոյութիւնը կործանելու ձեր սեպհական գոյութիւնը պահպանելու համար»: Ըստ երևոյթին սա մի ունայն հարց է, որն ունի միայն մի պատասխան: Մարդակերութիւնն ընդունւած չէ ամենախիստ սովի ժամանակ անգամ: Եթէ ես ցանկանում եմ խմել մի շիշ շանպանեան, կարող եմ անել այդ միայն թէ այլոց վնաս չ'հասցնեմ. որքան էլ որ ծարաւ լինեմ, այնուամենայնիւ թոյլատրելի չէ գինեգոգութիւնը: Ո՛վ է ուրիշ տեսակ մտածում. ի հարկէ բոլորն էլ այսպէս են մտածում: Բայց խլել աղջկան մի ընտանիքից, ցմահ անբախտացնել նրան, հապշտակել նրանից խիզճ, անառակացնել նրան մինչև ոսկորներին ծովը, որպէս զի ինքը ստանայ բուսական քաղցրութիւն, սա թոյլատրելի է, սա իրերի «բնական շարքին» է պատկանում: Հապա ո՛ր մնաց այն ատեն թոյլատրելի և անթոյլատրելիի սահմանը. այն ատեն չ'կայ արատ, չ'կայ ոճրագործութիւն, չ'կայ բարոյա-

կանութիւն: Ես կարող եմ սպանել ուրիշի հոգին իմ մարմնի համար, միևնոյն իրաւունքով կարող եմ գողանալ ու սպանել: Դեն ձգենք բարոյական սկզբունքներին վերաբերող վէհ խօսքերը ու ապրենք հետեւալ նշանաբանին հետեւելով. աբա այն ամենը, ինչ որ քեզ հաճոյ է, միայն թէ լինիս բաւական, ամեն կերպ երանացրու քո մարմինը, ցանկանում ես, ասել է՝ իրաւունք ունիս:

Մենք այդպէս էլ ապրում ենք: Մենք մինչև անգամ հնարել ենք մի շատ սրամիտ ֆրազ. երիտասարդութիւնը պիտի իրենք տանէ: Մայրերը ժպտալով խօսում են իրենց սիրելի արու զաւակների առջև մանր ինտրիգների, քեֆերի մասին: «Ոչինչ, կը ամուսնանայ և կուղուղի. երիտասարդութիւնը պիտի իրենք տանէ», ասում է մայրը: Երիտասարդ տղամարդն անում է այն ամենը, ինչ որ խելքին փչում է, մինչև որ, վերջապէս, կձանձրանայ նրանցից, որոնց մեծ յաջողութեամբ անառակացրել է: Այն ատեն 30 տարեկան հասակում ճաղատ գլխով, հագեցած որպէս ծերունի, ֆիզիքապէս ու մտաւորապէս ուժասպառ եղած, սկսում է նա հարսնացու որոնել, այն էլ որքան կարելի է դեռահաս ու գեղեցիկ: Նա մօտենում է վերջինիս... նայեցէք. նրա դէմքի վրայ երևում են արբեցութեան, անմիտ քեֆերի, ցոփակեաց գիշերների հետքերը, և նա հարցում է հարսնացուին. իստակ ես, անարմատ ես, չես համբուրել ուրիշների տակ ես, անարմատ ես, չես համբուրել ուրիշների հետ: Իսկ ի՞նքը. ինքը համբուրել է այնքան, որ չըր-

Թուները դարձել են անդգայ. նա ծիծաղում էր առաքինութեան վրայ, անհաւանական ցինիզմով նա ճգնում էր սպանել կնոջ մէջ ամօթխածութեան վերջի կայծը, իսկ այժմ պահանջում է իստակութիւն ու անարատութիւն, նա հարցնում է. արժանի է ինձ իմ ընտրեալը: Որպիսի անհաւատալի անամօթութիւն, որ կրկնում է ամեն օր, ամեն ժամ, և մենք չենք նկատում այդ, չենք ուզում նկատել: Բայց աղջիկը, միթէ նա չի զգում ինչպէս խստօրէն վիրաւորում են իրեն, միթէ նա չի հասկանում, որ իւր ամենասուրբ իրաւունքներն ոտնակոխ են անում: Իսկ եթէ աղջիկն էլ իւր կրդմից հարցնէ փեսացուից. դու էլ ինձ ասա՝ խտանկ ես, անարատ ես...: Ինչո՞ւ համար հապա նա չի հարցնում իւր ապագայ ամուսնուց, ինչ որ իրեն բոլորն էլ հարցնում են:

Ահա ինչպէս են կատարւում մեր ժամանակի ամուսնութիւնները: Էլ զարմանալու չէ, որ երջանիկ ամուսնութիւն չատ քիչ է պատահում, այնքան քիչ, որ ահագին մեծամասնութեան անբախտների շարքում նրանք կազմում են ամենաչնչին տոկոս, սակաւաթիւ բացառութիւն, բայց ոչ ընդհանուր կանոն, ինչպէս որ պէտք է լինէր: Մանկութիւնից այլանդակած, բարոյապէս հաշմեցած տղամարդիկ կապւում են իրիտասարդ ուժերով լի, կեանքի ծարաւ աղջկայ հետ: Երիտասարդ կին-ամուսինը գործնէութիւն է որոնում, իսկ տղամարդ-ամուսինը—հանգստութիւն. վերջինս հոգնել է ոչ թէ շատ գործելուց, այլ անգոր-

ծութիւնից. սա վատնել է իւր ուժերը ամենատեսակ աւազականոցներում: Կին-ամուսինը իդեալական տեսակէտից է նայում կեանքի վրայ, իսկ տղամարդ-ամուսնու համար իդեալ, հաւատ, սէր դէպի մերձաւորն, ինքնագօհութիւն վաղուց մոռացւած բառեր են: Առաջինը կարծում է, թէ ամուսինը իրեն է պատկանում մինչև մահ, բայց երկրորդը չի կարողանում իւր երիտասարդական սովորոյթներից ձեռք քաշել: Միևնոյն կինը ձանձրացնում է նրան: Ի հարկէ չի կարող ձանձրացնել ամեն օր միևնոյն առաջարկող սուպը. միշտ միևնոյն մագերը, միշտ միևնոյն թշերը, միշտ միևնոյն շրթուքները: Բայց լաւ գաղափարը երբէք չի ձանձրացնել, բոլոր ուժերը, ամբողջ կեանքը կարելի է նւիրել նրան, նա յաւիտեան կմնայ դրախտ: Գաղափարը չի ձանձրացնում, այո՛, բայց մենք ամուսնանալու ժամանակ գաղափարի համար չենք ամուսնանում: Ահա հէնց սրանումն է ցաւը, սրանումն է չարիքների արմատը:

Ամուսնութիւնը երկու մարմինների կապակցութիւն չէ միայն, այլև երկու հոգու, երկու սրտերի. երկու կեանք ու երկու մտածողութիւններ միանում են ընդհանուր գործնէութեան համար. այս կապակցութեան մէջ հոգեկան միաւորումը, հարկաւ, աւելի արժէք ունի, քան մարմնական միաւորումը: Բայց ճշմարիտ կապակցութիւնը հնարաւոր է միայն այնտեղ, ուր երկու մարդ միանում են ինքնայօժար, ուր նրանց կապերն ամրացած են երկկողմեան յարգան-

քով ու սիրով, ուր երկուսն էլ հաւասար իրաւունք-
ների տէր են և երկուսն էլ հպատակում են միայն
ամուսնական վէհ նպատակին: Վարպետն ու աշակեր-
տը, ստրկատէրն ու ստրուկը չեն կարող միութիւն
կազմել: Ամուսինները իրաւունք ունին իրարու հաւա-
սար պահանջումներ ներկայացնելու. փեսացուն պա-
հանջում է հարսնացուից լինել մաքուր ու անարատ,
հակառակ դէպքում նա հրաժարում է ամուսնանա-
լուց, և այդ մերժումը բոլորն էլ օրինաւոր են հա-
մարում: Ինչո՞ւ հարսնացուն էլ չի պահանջում միե-
նոյնը փեսացուից: Պատմական տեսակէտից այդ շատ
հեշտ է բացատրել. չկայ մի յուզող փաստ, չկայ այն-
պիսի կեղծութիւն, որ չունէնա պատմական պա տ-
ճառներ: Սակայն սրանից դեռ չի կարելի եզրակա-
ցնել, որ հարկաւոր է սահմանափակել պատմական
բացատրութեամբ և տարեգրի սառնասրտութեամբ
նշանակել այնպիսի արարքներ, որ վրդովում են մեր
բարոյական զգացումները: Սկզբում՝ տղամարդիկ,
օգտուելով իրենց ֆիզիկական ուժից, յետոյ էլ՝ մտա-
ւոր գերազանցութիւնից, ստրկացրել ու ստորադրել
են կանանց. նրանց յաջողւել է ձեռք բերել արտօնւած
դրութիւն, յաջողւել է համոզել կանանց, որ իբր թէ
իրենց օրգանիզմը այլ կազմութիւն ունի, իրենք բո-
լորովին այլ պահանջներ ունին, քան կինը: Այս հա-
մոզումը, սերունդից սերունդ հաղորդւելով, հասել է
մինչև մեր օրերը. սա ունի արական սեռից բազմա-
թիւ պաշտպանողներ և՛ որ աւելի սոսկալին է՝ իգական

սեռից անգամ: Տղամարդիկ, բարձր դասելով կանանց
մաքրութիւնն ու ժուժկալութիւնը, և հասկանալով,
որ բացառապէս անառակութեան նւիրւած մի հաս-
րակութիւն չի կարող գոյութիւն ունենալ, իրաւունք-
ներն ու պարտաւորութիւնները բաժանել են իրենց
ու կանանց մէջ, առաքինութիւնը ամուր պահելու,
Եստայի սրբազան կրակը պահպանելու պարտաւորու-
թիւնը սրանք յանձնել են կանանց, իսկ իրենց թո-
ղել են իրաւունք չհնազանդել բարոյական սկզբունք-
ներին, սկզբունքներ, որ հէնց իրենք են կանոնել
կանանց համար: Թէև այս անսօրմալ յարաբերու-
թիւններն արդէն վաղուց՝ երկար դարեր են որ գո-
յութիւն ունին, բայց միայն մի երկտրատեսութիւնն
իրաւունք չի տալիս այդ երեւոյթը ճշմարտութիւն
համարելու:

Հապա ինչո՞ւ հարսնացուն չի պահանջում փեսա-
ցուից մաքրութիւն ու անարատութիւն: Նախ՝ այն
պատճառով, որ չի կարելի անիրագործելի պահան-
ջումներ անել, չ'արժէ որոնել այն, ինչ որ չ'կայ. բա-
ւական սրամիտ պատճառաբանութիւն. բայց ինչ որ
չ'կայ և ինչ որ չի կարող լինել—բոլորովին տարբեր
բաներ են: Որոնել մի չորքոտանի տղամարդ, խեն-
թութիւն կ'լինէր, իսկ պահանջել տղամարդուց բա-
րոյականութիւն—միթէ սա անտեղի է, միթէ մենք
այնքան խոր ենք ընկղմւել ճահճային տիղմի մէջ, որ
չենք կարողանում դուրս գալ ու մաքրւել: Երկրորդ՝
հասարակութիւնը ինքը իրաւունք չի տալիս աղջկան

տղամարդուց բարոյական մաքրութիւն պահանջելու: Ենթադրենք, որ նա այդ իրաւունքը չի տալիս, բայց այդ կարելի է ստանալ, կարելի է կուով ձեռք բերել: «Գիտութիւնը հակառակ է մեզ, կասեն ինձ կանայք. երկարատե խորամիտ հետազոտութիւնները վերջնականապէս պարզեցին, որ տղամարդու կազմութիւնը բաւականաչափ տարբերոււմ է կանացի կազմութիւնից, որ տղամարդուն անհրաժեշտ է շուայութիւնը: Առանց սրան նա ապրել չի կարող, պէտք է հպատակւել նրա բնութեան պահանջներին, նրա առողջութեան մասին հարկաւոր է մտածել, նրա համար պէտք է զօհել սեպհական անձը, լաւագոյն զգացումները»: Ինքնագոհութիւնը ազնուութիւն է, երբ նրա հիմքը կազմոււմ է վեհ նպատակներ, բայց զօհել իրեն, որպէս զի աշխարհումը տիրէ անառակութիւն, սա ամենաքիչը անխելացիութիւն է:

Դուրս է գալիս, ուրեմն, որ մենք ունինք երկու բարոյականութիւն մէկը—արական, միւսը—իգական: Միեւնոյն արարքը, միեւնոյն գործողութիւնը խայտառակութիւն է կնոջ համար, իսկ թոյլատրելի տղամարդու համար. այն ինչ որ կեխտոտոււմ է աղջկան, երիտասարդ տղի համար զարդարանք է. բարոյական մի չափով մեզ ենք չափում, մի այլ չափով—կանացի: Փիլիսոփայական ո՞ր սիստեմի հիման վրայ կարելի է արդարացնել այսչափ վայրենի աշխարհահայեցողութիւնը: Քրիստոսի պատւէրների վրայ չէ հիմնւած մեր հայեացքը բարոյականութեան վրայ.

այն Փրկչի, որը ներումն է շնորհում ընկած կնոջ, արգելում է տղամարդուն մեղկ աչքերով անգամ նայել կնոջ վրայ: Եթէ ճշմարտութիւնը մեր կողմն է, եթէ մենք իրաւունք ունինք երգրպագելու մեր բնական պահանջներին, եթէ մենք ապրում ենք որպէս հարկն է, ընդունում ենք գէթ, որ ճշմարտութիւնը մէկ է բոլորի համար, թողնենք կնոջ ազատ ապրելու, որպէս մենք ենք ապրում: «Ինչպէս, կասեն ինձ, երիտասարդ աղջիկը պիտի կաֆէշանտաններ յաճախէ, պիտի ներկայ լինի անամօթ մարմնաշարժումներին»: Այո: «Աղջիկը պիտի համբուրէ իւրաքանչիւր պատահող մարդու հետ»: Այո: «Աղջիկը պիտի անցուցանէ անքուն գիշերներ արբեցուցիչ քեֆերով»: Այո: Իսկ ի՞նչ դուրս կ'գար դրանից. այն, որ աշխարհը կ'դառնար անառակութեան մի անապատականոց, ուր բացի կենդանական յարաբերութիւններից ոչ մի բան չէր լինիլ, ուր չէր լինիլ ընտանիք, ուր հասարակութիւնը կ'ներկայանար էգերի ու որձերի մի հօտ, ուր առաքինութիւն կանւանէր արտաքին գեղեցկութիւնը իսկ սէր—անասնական զգացողութիւնը: Մենք իրաւամբ ենք պահանջում աղջկանից բարոյական մաքրութիւն ու անարատութիւն, մենք իրաւունք ունինք թոյլ չ'տալու նրան անառակութիւն անելու, բայց իրաւունք ունինք մեզ համար արհամարել մաքրութիւնն ու անարատութիւնը, համարել թոյլատրւած այն ամենը, ինչ որ անթոյլատրելի է կնոջ համար: Եթէ այդ այդպէս է, եթէ անկարելի է, որ

մարդկութեան ցեղի երկու մասն էլ առաջնորդեն անհաստատ սկզբունքներով, սկզբունքներ, որ հէնց մենք ինքներս ենք ստեղծել մեզ համար, պիտի ասենք, որ մեր բարոյականութիւնը հիմնւած է ստի վրայ, չունի ներքին արժէք: Եթէ մենք չզգայինք այդպիսի աշխարհահայեցողութեան տխուր հետեանքներն, եթէ մենք չ'նշմարէինք հասարակութեան մօտալուտ այլասեռման ահաւոր նշանները, թերեւ կարողանայինք հաշտել մեր երկու տեսակի բարոյականութեան հետ: Բայց սերունդից սերունդ յանձնող ախտը երբէք չի սակաւում ի հարկէ, այլ միշտ զարգանում է: Ախտաւորւած ծնողներն առաջ են բերում ավելի ևս ախտաւորւած գաւակներ: Ի՞նչ կարելի է սպասել այն հասարակութիւնից, որը վարակւած է ամեն տեսակ մարմնական և հոգեկան տկարութիւններով: Նայենք, դիտենք մեր շուրջը, անսնենք ինչ է կատարւում: Խորհենք մեր մրրկալից երիտասարդական կեանքի պտուղների վրայ: Ինչո՞ւմ է կայանում անառակութեան շօշափելի հետեանքը, անառակութիւն, որին երկրպագում ենք, որից չենք կարողանում հրաժարել: Ընդհանուր թուլութիւն. այո՛, մենք թուլացած ենք: Սա իւր դէմքը ամեն տեղ ցոյց է տալիս՝ և՛ գրականութեան, և՛ գիտութեան, և՛ գեղարւեստի մէջ. ամենուրէք թագաւորում է նւազամտութիւն. միթէ ընդհանուր թուլութեան մէջ կարող են ծնւել տաղանդներ: Մենք ուժ չունինք մաքառելու մեր սեպհական համոզմունքների համար, արիւ-

թիւն չունինք ազնիւ ու ճշմարիտ խօսք յայտնելու, ընդհանուր գործի համար միանալու ուժ չունինք: Մենք թաւալում ենք ցեխի մէջ ինչպէս կենդանի, խոթելով մեր կիթը գետնի մէջ, և չունինք այնքան ուժ, որպէս զի բարձրացնենք մեր գլուխը մեզ վրայ տարածւող պայծառ երկինքը՝ յաւիտենական լոյսի այդ աղբիւրը տեսնելու:

Մենք ուժ չունինք մեր մեղքերի մէջ համոզելու անգամ, մենք խաբեբաներ ու փարիսեցիներ ենք: Ստույգ վրայ է հիմնուած մեր հասարակութիւնը, խաբեբայութեան վրայ են կառուցւած տղամարդկանց յարաբերութիւնները դէպի կանայք: Մենք հաւատացնում ենք, թէ սիրում ենք մեր մեքնաւորներին, մարդկութիւնը. ո՛չ, մենք ստում ենք, մենք սիրում ենք միմիայն մեր եսը: Երիտասարդը համոզում է աղջկան, որ ինքը կեանքի ընկերուհի է որոնում. սուտ է, նրան ընկերուհի չի հարկաւոր, այլ մարմին: Փեսացուն երգում է հարսնացուի առջև, թէ նրան պիտի սիրէ յաւիտեան. նա ստում է. նա գիտէ, որ պիտի դադարէ սիրելուց, հէնց որ կրքերը հագուրտ ստացան: Մենք ասում ենք, թէ յարգում ու սիրում ենք կանանց. դա սուտ է: Չեն յարգում նրան, ուստի և անարժան են գտնում բարձրագոյն կրթութեան, չեն յարգում նրան, ուստի և մերժում են նրան ամենաիրաւացի պահանջումները, ամենաբնական իրաւունքները: Որին սիրում են, չեն օգտւում նրա անօգնական լինելուց, անել զբոլթիւնից: Չեն փչա-

ցնում սիրած էակին, չեն ծիծաղում նրա ամենասուրբ զգացումների վրայ: Մենք բարձրաձայն խօսում ենք այն կանանց ստորութեան մասին, որոնք պղծում են մեր փողոցները, կնքում ենք նրանց զանազան խայտառակ անունով, բարկանում ենք, յուզւում ենք, որ կինը ինքզինքը ծախում է, գոռում ենք՝ օ խայտառակութիւն. իսկ այդ խայտառակութեան մէջ չենք զգում միայն մեր սեպնական խայտառակութիւնը:

Եթէ մենք այնքան թանձրամտացի ենք, որ չենք կարողանում լաւը վատից զանազանել, գէթ կինը բարեբախտաբար դեռ չի կոշտացել: Նա պիտի ասէ մեզ. «ապրեցէք այնպէս, ինչպէս պահանջում էք մեզնից ապրելու»: Նա պիտի գիտակցէ իւր իրաւունքները, պիտի ընդմիշտ բաժանւի հէնց իրեն վնասող հնազոյն հասկացողութիւններից: Նա պիտի ասէ. ինչ որ պատւաբեր է տղամարդու համար, պատւաբեր է և՛ կնոջ համար, ինչ որ բարոյ է կնոջ համար, բարոյ է և՛ տղամարդու համար: Կինը ինքը չի ցանկանալ թոյլատրելի դարձնել իւր համար այն ամենը, ինչ որ թոյլատրւած է տղամարդուն, նա կ'բողոքէ ոչ թէ միայն իւր ազատութիւնը լայնացնելու համար, այլ և տղամարդկանց ազատութիւնը—անառակութեան ազատութիւնը սահմանափակելու:

Կնոջ սպասում է յամառ ու երկարատե կռիւ, կռիւ տղամարդկանց անբարոյականութեան դէմ: Կռիւը անխուսափելի է, նա արդէն սկսում ու սկսել է արեւմուտքում: Այնտեղ ստեղծւում է նոր շարժում,

կազմւում են կանանց ընկերութիւններ ազատութիւն ձեռք բերելու և իրենց բարոյականութիւնը տարածելու տղամարդկանց մէջ: Հայ կինը գործունեայ մասնակցութիւն պիտի ունենայ այդ շարժման մէջ, շարժման, որին պատկանում է ապագան: Թող չը սխալեն կանայք տղամարդկանցից օգնութիւն սպասելու. չէ որ հէնց դրանց հետ պիտի պատերազմել: Տղամարդիկ շուտ չեն հրաժարւելու իրենց էգօխտական թէորեաններից, դարերից իվէր ձեռք բերած արտօնութիւններից: Պատերազմը խիստ ծանր է, նա պահանջում է զօհեր, շատերը կնգնեն կռիւ դաշտում, նոր մարտիրոսուհիներ կ'լինեն: Սակայն դրանք չ'պիտի հիասթափեցնեն: Կինը կ'յաղթանակէ, նա դուրս կ'գայ առաջիկայ պատերազմից յաղթահարած, նա դուրս կ'գայ վսեմութեան արծիւով պսակւած, որովհետեւ դա զազափարի կռիւ է, յաւիտենական ճշմարտութեան կռիւ: Կնոջ սահմանւած է զառամեալ աշխարհին նոր կեանքի հոսանք մտցնելու, նրան վիճակւած է փրկելու մեզ անխուսափելի գործանումից:

Թող ուրեմն զօրանայ կինը, թող նա զարգանայ և, զինւելով գիտութեան վերջի խօսքով, պահանջէ հաւասար իրաւունքներ, թող առաջնորդէ մեզ դէպի լուսաւորութիւն, ճշմարտութիւն և բարօրութիւն:

22284

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0057238

